MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY HAMKORLIKNING NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Javoxirxon Sobirov

Siyosiy fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD,

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mintaqasidagi integratsiya va hamkorlik jarayonlarining nazariy asoslari hamda zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtisodiy integratsiyaning mumtoz bosqichlari funksionalizm va neofunksionalizm nazariyalari prizmasi orqali mintaqaviy aloqalar o'rganilgan. Ayniqsa, 2016-yildan keyingi davrda O'zbekiston tashqi siyosatidagi tub burilishlar, mintaqaviy xavfsizlik, transport-logistika va savdo-iqtisodiy hamkorlikning yangi dinamikasi tahlil markazida turadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, mintaqada loyihalarga asoslangan "yumshoq regionalizm" modeli shakllanmoqda.

Kalit so'zlar: *Markaziy Osiyo, iqtisodiy integratsiya, Balassa nazariyasi, funksionalizm, O'zbekiston tashqi siyosati, transport koridorlari, yumshoq regionalizm, xavfsizlik.*

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations and contemporary trends of integration and cooperation processes in the Central Asian region. The study examines regional interactions through the prism of classical stages of economic integration, as well as the theories of functionalism and neofunctionalism. Particular attention is given to the period after 2016, focusing on the fundamental shifts in the foreign policy of Uzbekistan, along with the new dynamics of regional security, transport-logistics, and trade-economic cooperation. The findings indicate that a project-based model of "soft regionalism" is emerging in the region.

Keywords: *Central Asia, economic integration, Balassa theory, functionalism, Uzbekistan's foreign policy, transport corridors, soft regionalism, security*

Kirish

Markaziy Osiyo hududi Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistonni o'z ichiga olgan bo'lib, Yevroosiyo qit'asining markazida joylashgan strategik muhim mintaqa hisoblanadi. Ushbu hudud tarixan Sharq va G'arbni bog'lovchi muhim ko'prik vazifasini bajargan. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo'li davrida Markaziy Osiyo xalqaro savdo, madaniy almashinuv va sivilizatsiyalararo muloqotning markaziga aylangan. Shu sababli mintaqa uzoq asrlar davomida turli imperiyalar va geosiyosiy kuchlar manfaatlari to'qnashgan hudud sifatida shakllangan.

XX asrning oxiriga kelib, Sovet Ittifoqining parchalanishi Markaziy Osiyo tarixida tub burilish yasadi. Mustaqillikka erishgan davlatlar oldida yangi davlatchilikni shakllantirish, milliy iqtisodiyotlarni barpo etish va xalqaro maydonda o'z o'rnini belgilash kabi murakkab vazifalar paydo bo'ldi. Shu davrda mintaqa davlatlari, bir tomondan, o'z suverenitetini mustahkamlashga intilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, sobiq yagona iqtisodiy tizimning parchalanishi natijasida yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etishga majbur bo'ldi. Dastlabki yillarda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida integratsiya va yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yishga qaratilgan bir qator tashabbuslar ilgari surildi. Biroq bu jarayonlar kutilgan darajada rivojlanmadi. Bunga bir qator omillar sabab bo'ldi. Avvalo, davlatlar o'rtasidagi chegaraviy muammolar va hududiy nizolar ishonch muhitining shakllanishiga to'sqinlik qildi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi hududidagi murakkab chegaralar va anklavlar masalasi mintaqaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Suv-energetika resurslaridan foydalanish masalalari ham davlatlar o'rtasida jiddiy kelishmovchiliklarni yuzaga keltirdi. Yuqori oqimda joylashgan davlatlar (Qirg'iziston va Tojikiston) gidroenergetika salohiyatidan foydalanishga intilgan bo'lsa, pastki oqimdagi davlatlar (O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston) suv resurslarining qishloq xo'jaligi uchun yetarli darajada ta'minlanishini ustuvor deb

hisoblagan. Bu esa mintaqada muvozanatli suv siyosatini ishlab chiqishni murakkablashtirdi.

Asosiy qism

Markaziy Osiyo geosiyosiy jihatdan muhim hudud bo'lgani sababli, bu yerda yirik davlatlar va tashqi kuchlarning manfaatlari kesishadi. Rossiya, Xitoy, AQSH va Yevropa Ittifoqi kabi global aktorlar mintaqada o'z ta'sirini kuchaytirishga intilmoqda. Bu esa mintaqaviy integratsiya jarayonlariga ijobiy va salbiy jihatdan ta'sir ko'rsatib, ba'zan davlatlar o'rtasida raqobat elementlarini kuchaytiradi. So'nggi yillarda Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlikning yangi bosqichi kuzatilmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston tashqi siyosatidagi ochiqlik va yaxshi qo'shnichilik tamoyillariga asoslangan yondashuv mintaqada ishonch muhitining shakllanishiga xizmat qilmoqda. Davlatlar o'rtasidagi siyosiy muloqotning faollashuvi, savdo-iqtisodiy aloqalarning kengayishi va qo'shma infratuzilma loyihalarining amalga oshirilishi mintaqaviy integratsiya uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Globallashuv sharoitida Markaziy Osiyoning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Mintaqa xalqaro transport yo'laklari, energetika loyihalari va logistika tizimlari orqali global iqtisodiy tizimga faol integratsiyalashib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish nafaqat alohida davlatlar, balki butun mintaqaning barqaror rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlik masalasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u tarixiy, siyosiy, iqtisodiy va geosiyosiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur maqola aynan shu jarayonlarning nazariy asoslari va zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Bugungi globallashuv sharoitida mintaqaviy hamkorlik nafaqat iqtisodiy ehtiyoj, balki xavfsizlik va barqaror taraqqiyotning kafolatiga aylandi. Ushbu maqolaning maqsadi mintaqaviy hamkorlikning nazariy modellarini Markaziy Osiyo voqeligiga tatbiq etish, mavjud to'siqlarni aniqlash va zamonaviy bosqichdagi hamkorlik

istiqbollarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Markaziy Osiyodagi hamkorlik jarayonlarini tushunish uchun xalqaro munosabatlarda keng qo'llaniladigan bir necha nazariy yondashuvlarni ko'rib chiqish lozim.

Bela Balassa iqtisodiy integratsiyani besh bosqichga bo'ladi: erkin savdo hududi, bojxona ittifoqi, umumiy bozor, iqtisodiy ittifoq va to'liq siyosiy integratsiya. Markaziy Osiyo davlatlari bugungi kunda asosan birinchi va qisman ikkinchi bosqich oralig'ida turibdi. Nazariy jihatdan mintaqa hali "ijobiy integratsiya" (supranatsional institutlar yaratish) darajasiga yetmagan, aksincha, "salbiy integratsiya" (savdodagi to'siqlarni olib tashlash) bosqichida murakkab jarayonlarni boshidan kechirmoqda.

Yan Tinbergen iqtisodiy samaradorligi yuqori, biroq siyosiy jihatdan kamroq ziddiyatli sohalarda (transport, bojxona tartiblari) hamkorlik qilishni taklif etadi. Markaziy Osiyoda bu model transport koridorlarini rivojlantirish orqali namoyon bo'lmoqda. Siyosiy integratsiyadan ko'ra, iqtisodiy foydani ko'zlovchi bu yondashuv mintaqa uchun eng real yo'l bo'lib chiqdi.

Ernst Haasning nazariyasiga ko'ra, bir sohadagi (masalan, temir yo'l qurilishi) hamkorlik muqarrar ravishda boshqa sohalarda (bojxona uyg'unlashuvi, viza tartiblari) ham aloqalarni kuchaytiradi. O'zbekiston va Qirg'iziston o'rtasida chegara muammolarining hal etilishi savdo va turizmning keskin oshishiga olib kelgani bunga yorqin misoldir.

2016-yilda O'zbekistonda siyosiy o'zgarishlar mintaqaviy hamkorlikda yangi davrni boshlab berdi. Avvalgi "mudofaa xarakteridagi o'z-o'zini ta'minlash" siyosatidan voz kechilib, ochiqlik va pragmatizm tamoyili asos qilib olindi. O'zbekistonning mintaqaviy siyosati asosan "iqtisodiy ratsionallik" va "funksional hamkorlik"ka yo'naltirilganini ko'rish mumkin.

Uzoq yillar davomida mintaqaviy hamkorlikka eng katta to'siq bo'lgan chegara va suv masalalarida "muzlar eridi". Chegaralar: O'zbekiston–Qirg'iziston va O'zbekiston-Tojikiston chegaralaridagi nazorat punktlari (masalan, "Do'stlik" punkti)

qayta ochildi. 2021-yilda Qirg'iziston, 2023-yilda Qozog'iston bilan chegaralarni delimitatsiya qilish bo'yicha tarixiy bitimlar imzolandi. Suv resurslari: Suv muammosini "casus belli" (urush sababi) sifatida ko'rishdan voz kechilib, birgalikda boshqarish modeliga o'tildi. Kambarota 1 va Rog'un GES qurilishlari bo'yicha O'zbekistonning pozitsiyasi ijobiy tomonga o'zgardi.

Markaziy Osiyo davlatlari Yevropa Ittifoqi kabi qat'iy institutlarga asoslangan integratsiyadan ko'ra, "yumshoq regionalizm" formatini afzal ko'rmoqdalar. Bu model quyidagilar bilan tavsiflanadi: Suverenitetni to'liq saqlab qolgan holda umumiy manfaatlar yo'lida birlashish, institutlardan ko'ra muloqot maydonlariga (Maslahat uchrashuvlari) tayanish, majburlovchi emas, ixtiyoriy hamkorlik asosida ish yuritish. 2018-yilda Ostona shahrida boshlangan Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari mintaqada tashqi vositachilarsiz muloqot qilish madaniyatini shakllantirdi.

Markaziy Osiyo davlatlari uchun dengizga chiqish imkoniyati yo'qligi uzoq vaqt "geografik la'nat" deb qaralgan. Zamonaviy yondashuv esa mintaqani Yevroosiyoning quruqlikdagi ko'prigiga aylantirishni nazarda tutadi. BRI (Bir makon, bir yo'l): Xitoyning bu tashabbusi mintaqa infratuzilmasini modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynamoqda. O'zbekiston-Qirg'iziston-Xitoy temir yo'li: Bu loyiha mintaqaning tranzit salohiyatini tubdan o'zgartiradi. Trans-Afg'on koridori: Termiz-Mozori-Sharif-Kobul-Peshovar yo'li orqali Janubiy Osiyo portlariga chiqish strategik vazifaga aylandi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mintaqa ichidagi savdo aylanmasi 2018-2022-yillarda 73 foizga oshgan bo'lsa-da, tranzit xarajatlarining yuqoriligi hamon asosiy to'siq bo'lib qolmoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasi yirik global kuchlarning manfaatlar markazida qolmoqda. Tadqiqot natijasida mintaqadagi hamkorlikka ta'sir etuvchi uchta asosiy "siyosiy ratsionallik" ajratildi: Rossiya YOII va KXSHT orqali iqtisodiy va harbiy

ta’sirni saqlab qolish. Bu "yopiq regionalizm" xususiyatiga ega bo’lib, mintaqa davlatlarining boshqa bloklar bilan aloqalarini cheklashi mumkin. Xitoy BRI doirasida loyihaga yo’naltirilgan, institutlarsiz "ochiq regionalizm". Xitoy asosan energetika va infratuzilma orqali mintaqani o’z iqtisodiyotiga bog’lashni ko’zlaydi. G’arb (AQSH va YI) demokratik institutlarni rivojlantirish, inson huquqlari va mintaqaning Rossiya/Xitoyga qaramligini kamaytirishga qaratilgan ochiq muloqot formatlari("C5+1")ni rivojlantirishga intiladi. Ushbu raqobat mintaqa davlatlari uchun ham imkoniyat (diversifikatsiya), ham xavf (geosiyosiy bosim) tug’diradi.

Nazariy jihatdan integratsiyaning muvaffaqiyati umumiy qadriyatlar va identifikatsiyaga bog’liq. So’nggi yillarda ilmiy iste’molga "Markaziy Osiyo ruhi" tushunchasi kirdi. Bu tushuncha mintaqa davlatlarining umumiy tarixi, dini va madaniyatiga asoslangan holda birgalikda harakat qilish irodasini anglatadi. Biroq, "tor millatchilik" va iqtisodiy rivojlanish darajasidagi nomutanosiblik (masalan, Qozog’istonning yuqori YIM) hanuzgacha to’liq birdamlikka xalaqit bermoqda.

Xulosa

Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlik yangi sifat bosqichiga ko’tarilganini tasdiqlaydi. Mintaqaviy integratsiya endi shunchaki "siyosiy shior" emas, balki iqtisodiy zaruriyatga aylandi. Markaziy Osiyo Bela Balassaning klassik iqtisodiy ittifoq modelidan ko’ra, loyihaga asoslangan, ko’p vektorli va moslashuvchan "yumshoq regionalizm" modelini rivojlantirmoqda. O’zbekistonning o’rni: O’zbekiston 2016-yildan keyin mintaqaviy integratsiyaning asosiy katalizatori va muammolarni hal qiluvchi subyektiga aylandi.

Mintaqaviy xavfsizlik endi faqat milliy chegaralar doirasida emas, balki Afg’onistonni ham o’z ichiga olgan umumiy "xavfsizlik kamari" tushunchasi orqali ta’minlanmoqda. BRI, CAREC va Trans-Afg’on loyihalari mintaqaning qit’alararo tranzit markazi sifatidagi mavqeini mustahkamlamoqda. Markaziy Osiyo o’zining

geosiyosiy taqdirini tashqi kuchlar irodasidan mintaqaviy davlatlar irodasiga o'tkazish jarayonini boshdan kechirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Agabaev, S. (2025). The development of regionalism and political pluralism in Central Asia. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 44, 25-31.
2. Boboqulova, M. G. (2025). The current state of regional integration in Central Asian countries: Analyses and challenges. International Journal of Political Sciences and Economics, 7(10), 97-100.
3. Can, N. (2025). Contending political rationalities of Central Asian regionalism. Central Asia and the Caucasus, 26(1), 102-116.
4. Kakhkharov, J. (2007). Regional cooperation in Central Asia: Viewpoint from Uzbekistan. Munich Personal RePEc Archive (MPRA), Paper No. 64130.
5. Khan, S. A. (2025). Trans-regional integration and connectivity in Central Asia: Strategies of Russia, China and European Union. Economic Diplomacy, 1(1), 61-74.
6. Kobilov, F. (2025). From geopolitical pendulum to regional player: Uzbekistan's regional foreign policy following the leadership change in 2016. Central Asian Survey, 45(1), 1-21.
7. Libman, A., & Vinokurov, E. (2010). Is it really different? Patterns of regionalization in the post-Soviet Central Asia. Munich Personal RePEc Archive (MPRA), Paper No. 21062.
8. Linn, J. F. (2012). Central Asian regional integration and cooperation: Reality or mirage? EDB Eurasian Integration Yearbook 2012, 96–117.
9. Meliyev, N. I. (2025). Initiatives of Uzbekistan in the policy for the development of the transport system of Central Asia. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 7(10), 47-49.

10. Sobirov Javohirkhon Alloyorkhonovich. (2025). Uzbekistan's Good-Neighborhood Policy In Ensuring Regional Stability In Central Asia. Emerging Frontiers Library for The American Journal of Political Science Law and Criminology, 7(12), 127–129. Retrieved from https://emergingsociety.org/index.php/efltajpslc/article/view/665
11. Saidov, S. Sh. (2024). Integration in Central Asia: Problems and prospects for unity. Scientists.uz, 11, 11-16.
12. Saqib, N. U., & Naazer, M. A. (2023). Dynamics of regional integration in Central Asia: A case study of Belt and Road Initiative. Journal of South Asian Studies, 11(3), 253-266.